

«Согласована» Заместитель директора по УВР МБОУ СОШ с.Арыг-Узюнский /Шивитпей Н.А./ «03» <u>сентября</u> 2023г.	«Утверждена» Директор МБОУ СОШ с.Арыг-Узюнский /Аир-Санаа С.М./ Приказ № <u>338</u> от «03» <u>сентября</u> 2023г.
---	--

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по родной (тувинской) литературе
для 7 класса

учителя родного языка и литературы
Мунзук Алёны Доржуевны

на 2023-2024 учебный год

7-ги класска төрөөн чогаалга ажылчын программаны ортумак ниити өөредилгеге хамаарыштыр РФ-тиң ФКӨС-түн негелделеринге, сорулгаларынга даянып, Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак оларның парлатканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл, 2013) деп чижек программазынга даянып бижээн.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредириниң сорулгалары

Өөредиглиг:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдың теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөннөш уткалыг чогаалдарны деңнеп;
- чогаал сайгарарынга ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;
- номчулгага сонuurгалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга өөредир. Ынчангаш литература, уран чүүлдүң өске-даа хевирлери дег, уругларның мөзү-бүдүжүн хевирлээринге болгаш эстетиктиг көрүжүн быжыглаарынга салдарлыг.

Тыва аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ук эртемнерни өөредириниң кол сорулгазы – аас чогаалы тыва чоннуң ада-өгбелериниң чүс-чүс чылдарда чогаадып, сайзырадып келген сөстүң уран чүүлү деп билиндирбишаан, чогаалды амыдырал-биле холбап, ханы сайгарып билир; бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, тыва болгаш хөй националдыг Россия чоннарының культуразын, ооң байлаан, найыралын үнелеп билир; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуң үзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар хамааты кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдың өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг негелделерин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чогаал кижизидер. Чечен чогаал-биле харылзаа угаап-боданырының арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчының делегейи-биле, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур. Чоннуң амыдыралчы байлак дуржулгазындан укталган аас чогаалы, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазы, тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр онзагай культуразы кижиниң мөзүлүг аажы-чаңының үнезин хевирлээр, чогаал делегейи-биле харылзааны быжыг тудар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп сайгарарынга, оларның чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып билиринге өөредир.

Чечен чогаалда уран сөстүң дузазы-биле чураан амыдыралдың илереп келирин чүгле сеткил хөлзээшकिनиг эвес, а медреселдиги-биле сайгарып билирин өөредир. Чечен чогаалды төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир көрүп болур. Ону «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың өөредилге ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес.

Тыва чогаал эртеми ниити филологияның тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларның чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хөй-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртеминиң салдары улуг. Чечен чогаалдың дылы дыл эртеминиң бүгү адырлары-биле холбаалыг болганда, уруглар сөстүң эстетиктиг функцияларын сайгарар ужурлуг.

Кол ниити өөредилгениң 7-8 класстарынга өөреникчилерниң номчулга культуразын бедидип, чогаал сайгарылгазын делгемчидер. Чогаалды чогаал теориязындан тема, идея, сюжет, композицияның элементилерин тодарадып, шүлүк тургузуун сайгарып шыдаар кылдыр өөредир.

Уругларга чогаалчы болгаш чогаал дугайында медээни боду дилеп тывар, шинчилээр, эртем угланыышкынныг бот-тускайлаң ажылдаар арганы бээр. Интернеттен медээлерни литература кичээлдеринге уругларның интеллектуалдыг сайзыралын бедидеринге, номчулгага сонуургалын идепкейжидеринге, чогаал талазы-биле культуразын бедидеринге ажыглаар.

Тыва чогаал эртемин өөрөдириниң түңнелдери

Өөрөдилгениң *бот-тускайлаң түңнелдери* өөреникчиниң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бот-углап билиринче, өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шиңгээдип алырын медреселдii-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразынга хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп. Ону боттандыраынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажыл-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап шиңгээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөрөдиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемин өске эртемниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөрөдиринче, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң) регулятивтиг (бот-угланыышкынныг), чаа билиг алырының аргаларын шиңгээттиреринче угланган болур.

Тыва чогаал эртеми 7-ги класска проблема-тематиктиг принципке үндезилеттинип ажылдап кылдынган. Үндезин билиглери – *маадыр болгаш ооң аажы-чаңы*.

7-ги класстың өөреникчилериниң кол-кол мергежилдери болгаш чаңчыгар чүүлдери

- маадырлыг тоолдарның уран-чеченин онзагайын тодарадып, тайылбырлап билир;
- улустуң аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлерин тодарадып болгаш оларны авторлуг чогаалдарны ылгап билир;
- чогаалда чуруттунган болуушкуннарны, маадырларны долузу-биле сайгарып шыдаар;
- өөренип эрткен сөзүглелдериниң уран-чеченин сайгарбышаан, өөрөнгө чогаал теориязын шын ажыглап билир;
- утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (делгерөңгей, шилилгелиг, допчулай) чугаалап, рольдап номчуп, планның янзы-бүрү хевирлерин (сюжеттиг, идея-тематикалыг, композициялыг, цитаталыг) тургузуп билир;
- номчаан чогаалдарынга хамаарыштыр өскелерниң бодалдарын дыңнап, билип, аңаа хамаарыштыр бодунуң бодалын барымдаалыг шынзыдып өөренир;

- номчаан чүүлүнгө бодунуң хамаарылгазын тода илеретпишаан, аңаа дүүштүр презентацияны кылып билир;
- номчаан чогаалдарыңга кыска шинчилел ажылдарын болгаш чогаадыкчы ажылдарны кылыр;
- өөрөнгө чогаалдарыңга бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин кылып шыдаар;
- өөредилге номунуң тайылбыр кезээн болгаш аңгы-аңгы словарьларны, энциклопедияларны ажыглап билир.

Материал-техниктиг хандырылга көгүзүглери

Өөредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөредилгениң сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг өөредилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемиологтуг дүрүмнөр болгаш нормаларга дүгжүп турар ужурлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02).

7-ги класска төрөөн чогаал эртеминиң

Өөредилге планын ТР-ниң өөредилге болгаш эртем яамызының бадылааны Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак оларның тургусканы ниити өөредилге черлериниң 5-11 класстарыңга «Тыва аас чогаалы болгаш литература» (Кызыл, 2013) деп чижек программазыңга даянып бижээн.

Өөредилге ному: Куулар Н. Ш, Херел А. Х, Чамзырын Е. Т. Төрөөн чогаал. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2015.

Немелде литература:

1. А.К.Калзан. Өзүлдениң демдектери. Кызыл: ТывН/Ч, 1991.
2. А.К.Калзан. Тыва литература. 8-10 класс. Кызыл: ТывНУЧ, 1987.
3. А.К. Ойдан-оол, С.К. Тадар-оол. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класстар. Кызыл, 2004.
3. А.С.Төгүй-оол. Шинчилелдер. Кызыл: ТывНУЧ, 2001.
4. Г.Н. Курбатский. Тувинцы в своем фольклоре. Кызыл: ТКИ, 2001.

5. Д.С. Куулар. Тувинская поэзия. Очерк истории. Кызыл: ТКИ, 1970.
6. Д.Ч. С\нд\п. Тыва улустуң аас чогаалын школаларга редириниё методиказы. Кызыл: ТывНУЧ, 1992.
7. Е.Т.Чамзырын. Төрээн чогаалды өөредириниң теориязы болгаш методиказы. Кызыл, ТывКУ, 2005.
8. Е.Т.Чамзырын. Этнопоэтические особенности тувинской детской прозы. Кызыл, ТывГУ, 2009.
9. З.Б. Самдан. Избранные научные труды. Тувинская словесность: миф-сказка-литература. Абакан: ООО «Журналист», 2011.
10. З. Б. Самдан. Тыва чогаалдыё кокпалары-биле. Кызыл:Рестипография, 2005.
11. М.Ч.Ооржак, С. Т-С. Ооржак. Класстан дашкаар номчулга ному. 7-8 кл. Кызыл: ТывНУЧ, 1986.
12. Н.Ш.Куулар, М.А.Кужугет. Амгы тыва ш\л\к чогаалыныё сайзыралы. Кызыл: ТКИ, 2011.
13. С.Б. Пюрбю. Аныяк чогаалчыларга дуза. Кызыл: КЦО “Аныяк”, 2003.
14. С.М. Байсклан. Поэтика тувинского героического эпоса. Кызыл: ТКИ, 1987.
15. С.М.Орус-оол. Избранные научные труды. Абакан: ООО «Журналист», 2011.
16. С. С. Комбу. Тувинская литература. – Новосибирск: Наука, 2012.
17. Сказки и предания алтайских тувинцев. Собраны Э.Таубе. – М.: 1994.
18. Тувинские народные сказки (Сост. З.Б.Самдан).-Новосибирск: ВО «Наука», Сибирская издательская фирма, 1994.
19. Тыва Республиканың чогаалчылары. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2000)
20. Тываның чогаалчылары – Писатели Тувы. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2001)
21. Тыва кожамыктар. (Ю.Ш.Кюнзегеш тургускан). Кызыл: Рестипография, 2005.
22. Тыва улустуң аас чогаалы. Кызыл: ТывНУЧ, 1976.
23. Тыва улустуң тоолдары. Кызыл, Абакан: ООО «ИПП «Журналист», 2012.
24. Тыва литература талазы-биле эртем-методиктиг статьялар чыындызы. Кызыл, ТывНУЧ, 2010.
25. Тыва чогаал. Библиографтыг айтылга. Г.Д.Сундуй, М.М.Ооржак тургускан. Кызыл: НШСИ, 2010.
26. У.А.Донгак. Тувинское стихосложение. Кызыл: ТКИ, 2006.
27. Фольклор тувинцев Бай-Тайги: в записях от школьников / сост. Н.А. Алексеев, У.А.Донгак.- Новосибирск, 2006.
28. Х.С.Алдын-оол. Аянныг номчулга. Башкыларга дузасал ажыл. Кызыл: ТывНУЧ, 1983.

Словарьлар:

1. Древнетюркский словарь. _ Л.: Наука, 1969.
2. Краткий словарь литературоведческих терминов. Под ред. Л.И.Тимофеева, С.В.Тураева. _ М.: Сов.энциклопедия, 1984.

3. Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. _ М.: Русский язык, 1980.
4. Монгольско-русский словарь. _ М.: Улсын гадаад, Дотоодын Олон хэлний толь бичгийн хэвлэл, 1957.
5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. _ М.: Русский язык, 1988.
6. Ондар Б.К. Краткий словарь гидронимов Тувы. _ Кызыл: ТН/Ч, 1995.
7. Ондар Б.К. Топонимический словарь Тувы. _ Абакан: Изд-во ХГУ им. Н.Ф.Катанова, 2004
8. Тыва дылдыё тайылбыр словары. Том 1. (А-Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
9. Тыва дылдыё тайылбыр словары. Том 1. (К). _ Новосибирск: Наука, 2004
10. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том 1 (А-Б). _ Новосибирск: Наука, 2002.
11. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том II. (Д, Е, И, Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
12. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том III. (К, Л, М, О). _ Новосибирск: Наука, 2004
13. Тыва-орус словарь. _ М.: Сов. энциклопедия, 1968.
14. Хертек Я.Ш. Тувинско-русский фразеологический словарь. _ Кызыл: ТКИ, 1975
15. Хертек Я.Ш. Русско-тувинский фразеологический словарь. _ Кызыл, 1976
16. Чернец Л.В. и др. Школьный словарь литературоведческих терминов. М.: Просвещение, 2002.
17. Литературный энциклопедический словарь. _ М.: Русская энциклопедия, 1982.

Ол ышкаш:

- тыва тоолдарга үндезилээн мультфильмнер бижиткен дискилер;
- тыва чогаалчыларның шүлүктөрүн аянныг номчаан аудиобижидилгелер;
- чогаалчыларның чогаалдарына чураан иллюстрациялар, чуруктар;
- уругларның билиин хынаарына белеткээн тест ажылдар.

Өөредилге чылында шактарның хуваалдазы

Шактар саны:

Шупту – 68 шак; неделяда – 2 шак.

Чечен чогаалдарны номчуур болгаш сайгарарына – 43 шак;

Класстан дашкаар номчулгага – 13 шак;

Чугаа сайзырадылгазына – 12 шак.

7-ги класстың төрөөн чогаалга календарь – тематиктиг планнаашкыны

Шупту 68 шак. Хыналад ажил – 2 шак, чугаа сайзырадылгазы – 5 шак, класстан дашкаар номчулга – 2.

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Эрттирер хүнү	
			план	факт
1	Кириилде кичээл. Тыва улустуң аас чогаалы	1		
2	Маадырлыг тоолдар	1		
3	Маадырлыг тоолдарның анаа тоолдардан ылгалы	1		
5	«Ачыты Кезер-Мерген» деп эпостуң маадырлары. «Ачыты Кезер-Мергенниң» уран-чечени	2		
7	«Танаа-Херел»	2		
9	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей»	2		
10	Маадырлыг тоолдар дугайында билиг.	1		
12	В.Серен-оол «Каң-кыс»	2		
15	М.Б.Кенин-Лопсан «Хайыралыг Калчан-Шилги»	3		
16	Чогаалдың темазы болгаш идеязы	1		
17	М.Б. Доржу «Аас чогаал»	1		
21	1.С.К.Токаның «Араттың сөзү» деп романының «Чаа ужуражыышкыннар» деп кезээнде орус, тыва чоннарның найыралы. 2. «Кайнаар баарыл?» деп эгеде пейзажтың ролю. 3. «Чер-бажында» деп кезекте кол маадырларның омур-хевирлери. 4. «Араттын сөзүңге» түңнел кичээл.	4		
22	Чогаадыг «Төрөөн черимниң бойдузу»	1		
24	С.А.Сарыг-оол «Аңгыр-оолдуң тоожузу»	2		

26	Б.Д.Хөвөцмей «Чүү болганыл?»	2		
27	Чогаадыг «Монгуш-оол – мөзүүлүг маадыр»	1		
29	С.А.Сарыг-оол «Соругга» деп чечен чугаажында чайгы пейзажты болгаш анчынын психологтуг байдалын чурааны.	2		
30	Чечен чугаа дугайында билиг	1		
32	О.Ө.Сувакпит «Ылар»	2		
33	Класстан дашкаар номчулга	1		
36	1. К. К. Кудажы «Кызыл-Бөрттүг» деп чогаалында кол маадырнын овур-хевири. 2. Кызыл-Бөрттүгнүн мөзүлүүнүн бир демдээ -кызымаа, эртем-билигже чүткүлдүү. 3. Тоожунун уран-чечени.	3		
37	Чогаадыг «Мээң ынак башкым»	1		
38	Ш. М.Суваң «Чээн-оол»	1		
40	С.Б.Пюрбюнун «Эргеппей дугайында тоожузунда» бөдүүн араттарның овур-хевири. Чогаадыг «Эки кижилерниң үлегер чижээ»	2		
41	Тоожу дугайында билиг	1		
43	О.К.Саган-оол «Найырал»	2		
45	К.Кудажының «Степан Сарыг-оолдун плантациязы» деп чечен чугаазының тема, идеязы.	2		
46	Хыналда ажил	1		
47	М.Б.Доржу «Дайынның кино көргөш»	1		
48	Композиция болгаш сюжет дугайында билиг	1		
49	И.И.Бадра «Эргим Уля угбай»	1		
50	С.Б.Пюрбю «Төрээн дылымга»	1		
51	А.А.Даржай «Авамга»	1		
52	Шүлүк дугайында билиг	1		

53	М.А.Күжүгет «Бак сагыш башка халдаар»	1		
54	Р.Д.Лудуп «Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг»	1		
55	С.А.Сарыг-оол «Алдан-маадыр»	1		
56	Р.Лудуп «Улаастайга»	1		
57	И.Ү.Бадра «Ужудукчу Кидиспей»	1		
58	О.Ө.Сувакпит «Сат Бүрзеккей дугайында баллада»	1		
60	К.К.Кудажы «Он бир»	2		
61	Чогаадыг “Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан!”	1		
62	С.Р. Элляй «Экии, тыва чонум!»	1		
63	Ц.Г. Шагжин “Хураган”	1		
64	Өөрөнгөн чогаалдарының катаптаашкыны	1		
65	<i>Хыналда ажыл</i>	1		
66	Номчуурунун дүргенин хынаары	1		
67	Класстан дашкаар номчулга	1		
68	Түңнел кичээл	1		